

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/52>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

CRIMINAL LIABILITY FOR COMMITTING DOMESTIC VIOLENCE

Байда А.О., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального права № 1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Фоміна В.Д., студентка II курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розглядається проблема такого явища, як домашнє насильство. Відносно недавно проблема домашнього насильства набула значного поширення та стала предметом активного обговорення. Це явище актуальне.

Основною метою статті є наведення чіткого правового визначення явища «домашнє насильство» та комплексу дій, необхідних для його ефективного виявлення та попередження. Для цього необхідно проаналізувати нормативно-правові акти та міжнародні договори, які використовуються для регулювання цієї проблеми; визначити ступінь практичної реалізації нормативно-правових актів щодо сімейного насильства; позначити наслідки та відповідальність за вчинення цього діяння; порівняти національне законодавство та механізми захисту потерпілої особи в інших державах.

Необхідність висвітлення питання сімейного насильства полягає в тому, що кожна держава покликана захищати належним чином права і свободи громадян, а провідною роллю «права» в державі є роль соціального регулятора.

Правове визначення поняття домашнього насильства дасть змогу більш детально поглибитись у вивчення цього питання. Проаналізовано актуальність цієї проблеми, що підкріплено статистикою за останні роки, яка наводилась міністрами соціальної політики. Визначено систему нормативно-правових актів, які на законодавчому рівні забезпечують захист постраждалим особам. Аналіз законодавчих актів дав змогу зрозуміти не тільки їх значення, але й роль у практичному застосуванні у вирішенні проблеми домашнього насильства. Окремо акцентовано увагу на досвіді іноземних країн у практичній реалізації захисту постраждалих від насильства осіб. Багато закордонних країн мають механізм ефективної протидії домашньому насильству. Наведено приклад Стамбульської Конвенції та її вплив на вирішення цього питання. Отже, вивчення такого явища, як домашнє насильство, з точки зору національної правової системи є необхідним. Розглянуто нормативно-правові акти, які надають правове визначення, визначають коло постраждалих осіб, а також дадуть нам змогу визначити кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, статистика домашнього насильства, тілесні ушкодження, повноваження національної поліції, Стамбульська Конвенція.

The problem of such phenomenon is examined in the article, as home violence. Relatively recently the problem of home violence got considerable distribution and became a point at an active issue. If the phenomenon is actual the Primary purpose of the article – to point clear legal determination of the phenomenon “home violence” and to the complex of actions necessary for his effective exposure and warning. For this purpose it is necessary to analyze normatively-legal acts and international agreements that are used for adjusting of this problem. To define the degree of practical realization of normatively-legal acts in relation to domestic violence.

To compare a national legislation and mechanisms of defense of suffering person in other states. The necessity of illumination of question of domestic violence consists in that every state is called to protect rights and freedoms of citizens properly. And a leading role is “right” in the state is the role of social regulator.

Legal determination of concept of home violence will give an opportunity to be more in detail intent on the study of this question. Analyzed actuality of this problem and supported by statistics in the last few years, that over was brought by Ministers of social politics. Certain system of normatively-legal acts that at legislative level provide defense to the injured persons. The analysis of legislative acts will give an opportunity to understand not only their value but also role in practical application in the decision of problem of home violence. Attention is separately accented on experience of foreign countries in practical realization of defense of the persons injured from violence. Many foreign countries have a mechanism of effective counteraction to home violence. An example of Istanbul Convention and her influence are made on the decision of this question. Therefore study of such phenomenon, as home violence, from the point of view of the national legal system is a necessity.

The considered normatively-legal acts that give legal determination determine the circle of the injured persons will give an opportunity to define criminal responsibility for the feausance of home violence to us.

Key words: domestic violence, statistics of domestic violence, bodily injuries, powers of the National Police, Istanbul Convention.

Становлення актуальності проблеми сімейного насильства обумовлюється статистикою, яка наводилась у 2019 році міністром соціальної політики Юлією Соколовською, адже протягом цього року було зафіксовано 130 тисяч заяв щодо насильства, з яких було 1 055 звернень від дітей [1], тому тема домашнього насильства постає актуальною і необхідною для обговорення та детального вивчення.

Вивченням теми домашнього насильства, причин та природи його виникнення, аналізом механізмів про-

тидії насильству та відповідальності за його вчинення займаються О.М. Черевач, В.Є. Бондар та інші науковці. Поняття домашнього насильства, відповідно до Закону України «Про запобігання і протидію домашньому насильству», стало основою для науково-практичного коментаря новел Кримінального кодексу України, авторами якого стали О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк. Масштаб цієї проблеми не залишила без уваги міністр соціальної політики Юлія Соколовська, яка опублікувала дослідження, за яким кожна 5 жінка в Україні стикається з тією чи іншою

формою домашнього насильства, страждають від цього і чоловіки. Втім, 90% постраждалих від насильства складають саме жінки [1].

У визначенні поняття «домашнє насильство», наведеному у статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», законодавець вказує на його риси та вичерпний перелік осіб, які можуть бути постраждалими. Також зазначається, що домашнє насильство має такі форми, як фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство [3].

У чинному законодавстві надається чітка регламентація щодо визначення, протидії та основних засад запобігання домашньому насильству. Однак існує проблема практичної реалізації і відповідності її правовому визначенню. Це знайшло своє вираження в тому, що, за повідомленням міністра соціальної політики Марини Лазебної, тільки за період 2020 року кількість скарг збільшилась на 66% [11].

Законодавець надає юридичні гарантії постраждалій особі та закріплює протокол дій людини, щодо якої вчинюється насильство, а також гарантії її захисту. Зокрема, для припинення і попередження цього явища нормами адміністративного і кримінального права передбачена відповідальність за вчинення домашнього насильства. Так, поняття домашнього насильства визначається у статті 126-1 Кримінального кодексу України. В описовій диспозиції не тільки надається визначення правопорушення, але й зазначаються наслідки, які наступають у разі його вчинення. При цьому в поняття «домашнє насильство» закладається будь-яка шкода людині, жорстоке поводження тощо, що, звісно, на практиці викликає низку проблем із тлумаченням цих термінів. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає програму для кривдника, для постраждалої особи, дає більше інформації щодо суб'єктів, які здійснюють правове регулювання для протидії такому насильству, а також окреслює їх повноваження.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко окреслюється перелік осіб, на яких поширюється сфера дії законодавства [3]. До об'єктів домашнього насильства слід віднести подружжя, осіб, які спільно проживають, осіб, які мають спільну дитину, є родичами. Статтею 10 цього Закону позначається повноваження окремих підрозділів Національної поліції. Зокрема, до них належать Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, патрульна служба МВС України, підрозділи ювенальної превенції, служба дільничних офіцерів поліції. Зазначається, що ці органи діють відповідно до міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків. Відповідно до цієї статті, до повноважень цих підрозділів правоохоронних органів належать виявлення фактів домашнього насильства, прийом заяв та їх розгляд, інформування постраждалих осіб про їх права, взяття на профілактичний облік кривдників тощо.

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення, говорять про те, що майже кожного дня поліція фіксує 348 фактів домашнього насильства, у 70–80% випадків його жертвами стають жінки [4]. Законодавчо це закріплено, і механізм має працювати, але в реаліях він не має належної реалізації. На жаль, статистика показує зворотне. Органи поліції дійсно приїжджають, факт насильства встановлюється, але далі жодних конкретних та дійсно ефективних заходів не вживається. Одна з причин такого явища полягає в тому, що після написання заяви жертва повертається додому і повторно відчуває над собою насильство, яке спонукає її забрати заяву, адже кривдник може психологічно тиснути на постраждалого, надалі пригнічувати або ігнорувати його

волю. Щодо цього явища варто порівняти практику країн Східної Європи та ЄС.

Так, одним з основних рис Акта про захист від насильства в сім'ї в Австрії та Болгарії є те, що в разі вчинення такого насильства поліція зобов'язана реагувати, незважаючи на інтереси потерпілої особи, яка самостійно приймає рішення лише стосовно тимчасової судової заборони [5, с. 114]. Тут ми бачимо паралель із тим, як реагує на викладену проблему поліція на вітчизняному та міжнародному рівнях.

Відповідно до вітчизняної практики, якщо все ж таки справа доходить до судового розгляду, 77% прокурорів, 81% працівників поліції та 84% суддів вважають примирення між партнерами та збереження сім'ї пріоритетно важливим, насильство при цьому часто розглядають як незначну суперечку. Саме таку статистику було наведено у рішенні ЄСПЛ щодо справи «Левчук проти України» [8].

11 січня 2019 року чинний КК України було доповнено статтею 126¹, яка покликана регламентувати більш суворі наслідки для правопорушника у сфері домашнього насильства. Санкція статті стала альтернативною і передбачає не тільки штраф чи громадські роботи, але й залежно від тяжкості правопорушення варіант позбавлення або обмеження волі [2]. Однак, звичайно, підсилення санкції ніколи не було універсальним інструментом вирішення проблем, які потребують кримінально-правового регулювання. МОЗ України також затвердило Наказ, яким вперше в Україні запроваджено системний підхід до виявлення домашнього насильства та надання медичної допомоги постраждалому [9].

Вітчизняне законодавство містить низку нормативно-правових актів щодо відповідальності за домашнє насильство, Україна також приймає акти, які затверджуються світовими організаціями. Будучи членом Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, Україна покликана спрямувати свої зусилля на втілення в національному правопорядку сформованих ними стандартів запобігання та протидії домашньому насильству [7, с. 7]. Згідно із Загальною рекомендацією № 19, визначення дискримінації включає насильство за ознакою статі (гендерне насильство), а саме насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона є жінкою, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно охоплює дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі [7, с. 10]. З прийняттям положень Конвенції ради Європи Україна показала, що визнає проблему домашнього насильства, працює над її вирішенням.

Водночас на міжнародному рівні ця проблема має більш широке вирішення. Тут треба відзначити, що Україна Стамбульську Конвенцію підписала, але не ратифікувала. Необхідність ратифікації Стамбульської Конвенції обумовлена тим, що цей документ затвердить у національній правовій системі міжнародні стандарти, яких треба дотримуватися щодо жертви, та допоможе більш ефективно працювати для запобігання домашньому насильству. Слід навести приклади країн, що повною мірою імплементували у національне законодавство стандарти Стамбульської Конвенції щодо протидії домашньому насильству.

Так, на прикладі Австрії можна показати, як держава намагається вирішити проблему, надаючи максимальну протекцію жертві. Зокрема, у цій державі діє ціла ланка нормативно-правових актів, якими передбачені досить широкі повноваження органів поліції щодо запобігання домашньому насильству. У разі виникнення реальної небезпеки щодо життя і здоров'я потерпілої особи поліція має право прийняти рішення щодо заборонного ордеру чи негайного виселення «кривдника». Порушення заборонного ордеру є адміністративним караним діянням, а відмова

звільнити приміщення може тягти за собою кримінальну відповідальність [5, с. 113].

У кримінальному законодавстві Німеччини відсутня спеціальна норма, яка встановлювала би відповідальність за вчинення домашнього насильства. Отже, реалізація відповідальності за такі дії відбувається в межах злочинів проти особи (наприклад, убивство, тілесні ушкодження, позбавлення свободи, застосування сили) [6, с. 45]. Як і у Франції, одним із варіантів вирішення проблеми насильства є примусове виселення кривдника з помешкання. Жертва повинна в негайному порядку звернутись до місцевого суду із заявою. На час усього кримінального провадження кривдник має покинути помешкання або отримує ордер, що забороняє наближення до потерпілої особи [5, с. 115].

Національна судова система також надає захист потерпілим від домашнього насильства та захищає відповідно до законодавства України. Як приклад можна розглянути справу, у якій винний вчинив дії у стані алкогольного сп'яніння, а саме фізичне і психологічне насильство щодо своєї дружини. Розглянувши справу, суд виніс вирок на користь потерпілої особи та призначив покарання з урахуванням угоди між потерпілою і підозрюваним. Суд затвердив, що у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпіла чи прокурор відповідно має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку [10].

Слід також розглянути справу, у якій судова система України не надала повною мірою захист жертві, тому та була змушена звернутись до Європейського Суду з Прав Людини (далі – ЄСПЛ). Потерпіла (мати 4 дітей) боролась за право виселення чоловіка-кривдника з квартири, але всі судові інстанції прогнала. Національні суди вирішили, що чоловік теж має право на житло. Покладаючись на статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ виніс вирок на користь жінки.

Було зазначено, що рішення національних судів піддавало ризику психологічний стан жінки та її дітей, а також становило загрозу життю і здоров'ю через те, що у чоловіка була залежність [8].

Національна судова система, на жаль, орієнтована таким чином, що лише за наявності прямих та беззаперечних доказів і тяжких наслідків (так би мовити, найбільш переконливого аргументу) слід виносити вирок на користь жертви, а справи, за яких спричиняється лише моральна шкода чи не можна довести факт заподіяння саме тяжкої шкоди здоров'ю, правозастосовні органи часто «обходять стороною». В Україні є чинною достатня кількість національних нормативно-правових актів та міжнародних договорів, але не є достатнім та ефективним механізм їх реалізації і практичного використання. Поліція не має достатніх повноважень для забезпечення ефективного вирішення конфлікту між жертвою та кривдником (наприклад, право на примусове виселення кривдника чи невідкладне видання ордеру на заборону приближення до потерпілої особи).

Отже, ознайомившись із чинними нормативно-правовими актами, ми отримали правове визначення такого явища, як домашнє насильство. На прикладі іноземних держав ми з'ясували, як діють уповноважені органи для врегулювання таких конфліктів. Було визначено, що статтею 126¹ Кримінального кодексу встановлено правові наслідки домашнього насильства.

Для вирішення проблеми домашнього насильства насамперед необхідна єдність дій усіх уповноважених органів влади та державних установ, а також їх модернізація (зокрема, розширення прав національної поліції щодо ситуацій із домашнім насильством, скорочення термінів розгляду справи та надання окремим випадкам пріоритетного значення, модернізація чинного законодавства та введення норм, які чітко регламентують усі ознаки не тільки фізичного насильства, але й незаконного психологічного впливу та економічного насильства).

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання та протидія домашньому насильству. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kozhna-5-zhinka-v-ukrayini-stikayetsya-z-tiyeu-chi-inshoyu-formoyu-nasilstva-yuliya-sokolovska> (дата звернення: 23.01.2021).
2. Кримінальний кодекс України : станом на 1 вересня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Про запобігання та протидія домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 11.01.2021).
4. Дослідницька робота та звіт «Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні». URL: <http://bit.ly/2KgGo7o> (дата звернення: 10.01.2021).
5. Легенька М.М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4. С. 111–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_21 (дата звернення: 20.01.2021).
6. Запорожцев А.В. та ін. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Київ, 2012. 246 с.
7. Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення : науково-практичний посібник / за заг. ред. С.О. Павлиш. Київ : Ваїте, 2011. 196 с.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Левчук проти України». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Levchuk_5_12_01_2021.pdf (дата звернення: 15.01.2021).
9. Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги : Наказ Міністерства освіти і науки від 1 лютого 2019 року № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
10. Постанова Буського районного суду Львівської області від 1 березня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80203000> (дата звернення: 24.01.2021).
11. Лазебна М.В. Ефективно протидіяти домашньому насильству. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19354.html> (дата звернення: 03.02.2021).